

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТНИНГ ДИН ВА ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН МУНОСАБАТИ

Feruz Z. KHOLMUMINOV

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот

маркази илмий ходими.

11, А.Қодирий, Тошкент, 100011, Ўзбекистон.

E-mail: dangeroux.93@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Дунёвийлик ва динийлик ўртасидаги нисбат масаласи инсоният тарихининг барча даврларида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган. Динни давлатдан ажратиш ҳақидаги ғоя азалдан ҳурфикрлик ва дунёвий тафаккур ривожига асосланганини таъкидлаш жоиз. Ушбу ҳаётий масала Марказий Осиё ҳудудида мавжуд бўлган давлатларда ҳам доимо муҳим ўринни эгаллаб келган. Шунингдек, давлат дин билан боғлиқ муносабатларни тарихнинг барча даврларида муайян тамойиллар асосида тартибга солишга интилан.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритган дастлабки кунлардан бошлаб унинг раҳбарияти олдида динга бўлган муносабатни аниқ ва принципал равишда белгилаб олиш зарурати туғилди. Ўша даврда давлатнинг динга бўлган янгича ёндашуви Ўзбекистон раҳбарияти томонидан ишончли тарзда белгилаб берилди ва қонунчиликда ўз ифодасини топди. Жумладан, Ўзбекистонда давлат ва дин ўртасидаги муносабатлар Конституциямизнинг бир неча моддаларида мустаҳкамланди.

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасидаги давлат ва диний конфессиялар ўртасидаги муносабат, диний ташкилотлар ҳамда уларнинг вакиллариغا яратилган шарт-шароитлар, шунингдек, соҳада ривож йўлида амалга оширилаётган ислохотлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *Вижно эркинлиги, диний бағрикенглик, динийлик, дунёвийлик, конституция, фармон, қонун, ҳаж, умра, масжид, черков, ибодатхона.*

Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 30 апрель санасидан ўтказилган умумхалқ референдуми асосида қабул қилинган янги таҳрирдаги Конституциясининг 1-моддасида: “Ўзбекистон –бошқарувнинг република шаклига эга бўлган суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий

давлат”лиги белгиланди¹. Мазкур қонуний тартиб орқали мамлакатнинг ҳар қандай муносабатга нисбатан тутган позицияси ва ҳолати ифода қилинди.

Давлатнинг дин, айниқса виждон эркинлигига нисбатан асосий талабалари Конституциянинг 31-моддасида қайд қилинди. Жумладан, унда: “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар ким хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди”², дейилди.

Шунингдек, Ўзбекистон қонунчилигида диннинг давлатдан ажратилгани таъкидланди. Бу ҳақда Конституциямизнинг 75-моддасида шундай дейилади: «Диний ташкилотлар давлатдан ажратилган ҳолда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди. Давлат қонунда белгиланган тартибда фаолият кўрсатаётган диний ташкилотлар фаолиятининг эркинлигини таъминлайди»³. Демак, давлат диний ташкилотлар зиммасига давлатнинг бирор-бир вазифаларини бажаришни юкламайди, уларнинг қонунчиликка зид бўлмаган фаолиятига аралашмайди. Ўз навбатида, диний ташкилотлар давлат вазифаларини бажармайди ҳамда уларнинг эркинлигини таъминлаш масъулиятини ҳам олган бўлади.

Шу билан бирга, диний ташкилотлар қайси конфессияга тааллуқлилигидан қатъи назар, бир хил ҳуқуқий майдонда фаолият олиб боради. Қолаверса, диний бирлашмалар фаолиятини ташкил этиш уларнинг ички иши ҳисобланади ва давлат назоратидан холидир. Демак, давлат ва дин муносабатлари демократик жамиятда, аввало, Конституция, сўнг эса муайян қонунлар орқали белгиланади ва тартибга солинади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19, 35, 75-моддаларида инсонлар учун бошқа ҳуқуқ ва эркинликлар қаторида виждон эркинлиги, динга эътиқод қилиш ёки қилмаслик эрки ҳам кафолатланди.

Таъкидлаш лозимки, ҳозирги кунда Ўзбекистонда 16 та диний конфессияга мансуб 2340 та диний ташкилот фаолият юритмоқда. Шундан 2144 таси исломий, 178 та христиан диний ташкилоти, 8 та яҳудий диний жамоаси, 7 та баҳойий жамоалари, 1 та кришнани англаш жамияти, 1 та буддавийлар ибодатхонаси ва 1 та Ўзбекистон Библия жамияти. Бугунги кунда Республика бўйича жами **2125 та** масжид ва **197 та** ноисломий диний ташкилот (Рус православ черкови - 39 та, Рим-католик черкови - 5 та, Арман апостоллик черкови - 2 та, Тўлиқ Евангелъ христианлари черкови - 64 та, Евангелъ христиан-баптистлар черкови - 24 та, Еттинчи кун христиан-адвентистлар черкови - 10 та, Новоапостол черкови - 4 та, Немис Евангелъ-лютеран черкови - 2 та, “Иегова гувоҳлари” черкови, “Голос Божий” черкови, Корейс протестант черковлари - 26

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023. – 57 б.

² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023. – 57 б.

³ Ўша манба: – 57 б.

та, Яхудийлар диний жамоаси - 8 та, Баҳойлар диний жамоаси - 7 та, Кришнани англаш диний жамияти, Будда ибодатхонаси ва Ўзбекистон Библия жамияти) фаолият олиб бормоқда⁴.

Сўнгги олти йилни оладиган бўлсак, республика бўйича жами 94 та диний ташкилот, шу жумладан, 2 та олий ва 1 та ўрта махсус ислом билим юрти, 74 та масжид ҳамда 17 та тўрт хил турли конфессияга тааллуқли бўлган ноисломий диний ташкилотлар давлат рўйхатидан ўтказилди.

2023 йил давомида аҳоли эҳтиёжидан келиб чиқиб, ҳудудларда 6 та янги диний ташкилот ўз фаолиятини бошлади. Шунингдек, 7 та диний ташкилотда тубдан қайта қуриш, 18 тасида таъмирлаш ишлари якунланди, 250 та бинода қурилиш-таъмирлаш ишлари давом этмоқда.

Бундан ташқари, Ўзбекистондаги диний эркинлик намунаси сифатида қараладиган диний таълим масалаларига ҳукумат томонидан жиддий эътибор қаратилади. Ҳозирги кунда республикамизда дунёвий ва диний илмларни пухта эгаллаган етук мутахассисларни тайёрлашга ихтисослашган Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳамда Ўзбекистон мусулмонлари идораси ҳузуридаги олий тоифадаги Тошкент ислом институти, “Мир Араб” олий мадрасаси, Ҳадис илми мактаби, 10 та ўрта махсус ислом билим юрти ҳамда православ ва протестант семинариялари фаолият юритмоқда. Ҳозирги кунда ўрта махсус ислом билим юртларида 2000 га яқин талаба таҳсил олади. Ҳудудларда махсус илмий мактаблар ҳам ташкил этилган бўлиб, уларда ислом дини таълимотлари ўрганилади, жумладан, Фарғонада “Фикҳ”, Самарқандда “Калом” ва “Ҳадис”, Қашқадарёда “Ақида” ва Бухорода “Тасаввуф” мактаблари ўз тингловчиларига эгадир.

Давлат томонидан ислом тадқиқот марказларининг ташкил қилиниши мисолида ҳам асосий эътибор диний муносабатларга қаратилган⁵. Бундай кўринишдаги тадқиқот марказлар 3 та бўлиб, Имом Бухорий, Имом Термизий ва Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот марказларидир. 2018 йилдан бошлаб эса республиканинг 21 та жойида фуқаролар учун “Қуръони карим ва тажвид” фани бўйича 3 ойлик ўқув курслари ташкил этилди. Мазкур ўқув курсларни ҳозирга қадар 35 000 дан ортиқ тингловчи тамомлади.

Диндорларнинг муқаддас зиёратгоҳлар ва қадамжоларга боришлари таъминланади. Мустақиллик йилларида жами 300 мингдан зиёд юртдошларимиз Саудия Арабистонига Ҳаж ва Умра зиёратларига, шунингдек, деярли 3 мингга

⁴ Ўзбекистон Республикасида диний ташкилотларнинг рўйхатга олинishi ҳақида маълумотнома.

<https://religions.uz/pages/view?id=68>

⁵ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Диний-маърифий соҳа фаолиятини такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4436-сонли қарори.

якин фуқаролар Исроил, Россия, Грузия, Туркия каби давлатларда жойлашган муқаддас масканларни зиёрат қилишга муяссар бўлдилар.

2018 йилдан бошлаб Умра зиёратини амалга ошириш бўйича мавжуд квота бекор қилинди. Бунинг натижасида йилига 35 мингга якин фуқаролар Умра ибодатини амалга ошириш имкониятига эга бўлдилар. Ҳаж ибодатини амалга оширишда энгилликлар тақдим қилиниб бормоқда. Жумладан, 2018 йилда 5200 нафар, 2019 йилда 7200, 2022 йилда 12 000 ҳамда 2023 йилда мутасадди вазирлик ва идоралар ҳамкорлигида фуқаролар учун Ҳаж ва Умра зиёратлари юқори савияда ташкил этилиб, **15150 нафар** зиёратчи **Ҳаж** амалини, **34 мингдан** ортиқ зиёратчи **Умра** амалини адо этди⁶.

Давлатнинг динга бўлган муносабатини ифодаловчи бошқа бир тамойил шундан иборатки, давлат динни халқ маънавиятининг узвий қисми сифатида тан олади. Шундан келиб чиқиб, унинг ривожини учун тегишли шарт-шароит яратишга ҳаракат қилади.

Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатларининг яна бир асосий хусусияти бу диннинг сиёсатга аралашмаслигидир. Зеро, ҳар қандай диннинг биринчи галдаги вазифаси инсонларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш ҳамда ибодат ва маросимлар билан боғлиқ масалаларни тартибга солишдир. Ҳеч қайси дин ўзида халқнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётнинг барча жиҳатларини қамраб олишга даъвогарлик қилмайди.

Эътироф этиш лозимки, ҳар қандай диний эътиқод каби ислом ҳам барча даврларда, шу жумладан, даҳрийлик кенг тарғиб этилган шўро тузуми замонида ҳам, ижтимоий муносабатлар ва маънавий-руҳий ҳаётга ўз таъсирини ўтказиб турган муҳим омиллардан бири бўлиб қолаверган. Ижтимоий муносабатлар ва маънавий-руҳий ҳаётнинг уйғунлиги эса, ҳар қандай жамиятнинг ички сиёсий барқарорлигини белгиловчи асосий омиллардан экани сир эмас. Шу нуқтаи назардан қараганда, дин ва сиёсат ўртасидаги муайян боғлиқликни инкор этиб бўлмайди. Бунинг сабаби эса ислом халқимизнинг онгу шуури ва менталитетига чуқур сингиб кетганидир.

Бундан келиб чиқадиган мантиқий хулоса шуки, ислом дини ва мусулмончилик деган тушунча бизнинг минтақамиз учун фақат ўтмиш ва бугун тажрибасигина бўлиб қолмасдан, халқимиз маънавиятининг асосий таркибий қисмларидан саналади. Ислоннинг жамият ҳаётидаги роли том маънодаги ҳурфикрлик қарор топаётган мустақиллик даврида ўзини янада яққолроқ намоён этаётгани ҳам шундай хулоса чиқаришга асос бўлади⁷.

⁶ Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2023 йилдаги фаолияти таҳлили. <https://religions.uz/news/detail?id=1994>

⁷ Холмўминов Ф., Мутаассиб шахслар билан ишлаш услублари. – Тошкент: “Ўзбекистон халқаро ислом академияси” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2023. – Б. 49.

Бироқ масаланинг иккинчи жиҳати ҳам бор: диний омилнинг сиёсийлашуви жамият хавфсизлиги ва барқарорлиги учун таҳдидга айланиб кетиши мумкин. Ушбу ҳолат ҳар қандай диннинг соф эътиқодий масалалар чегарасидан чиқиб, давлат ва жамият қурилиши масалаларига аралашига уринишидан бошланади. Шундай экан, диннинг сиёсийлашуви, диний ташкилотларнинг ўз вазифасидан четга чиқиб, сиёсатга аралашуви давлат ва жамият бошқарувида беқарорликка замин ҳозирлайди.

Миллий ўзликни англаш билан боғлиқ турфа жараёнларни диний кадрлардан айри ҳолда тасаввур этиш амримаҳол. Бизнинг жамиятимиз учун ҳам табиий бўлган ушбу хусусият, ўзининг ўта нозиклиги баробарида хатарлилиги билан ҳам ажралиб туради. Мазкур икки тушунчани бир деб қабул қилиш, уларнинг ўзаро нисбатини баҳолашда хато қилиш – диннинг сиёсийлашувига йўл очиб беради. Шунинг унутмаслик лозимки, айрим ҳолларда, жамиятдаги муайян кучлар ўзларининг ғаразли мақсадларига эришиш учун онгли тарзда айнан шундай қиладилар.

Мустақилликнинг илк босқичида мисли кўрилмаган даражада фаоллашган диний гуруҳларнинг сиёсий ва ҳатто, ҳарбийлашган ташкилотларни тузишга қаратилган амалий ҳаракатларини эслаш лозим. Ўшанда бундай гуруҳлар Ўзбекистонни исломий давлат деб эълон қилишни талаб қилиш даражасигача бориб етган эдилар. Мафкуравий маркази Фарғона водийси бўлган ушбу ҳаракат ўз даврида мамлакатимизнинг бошқа минтақаларида ҳам муайян акс-садо бериб, умуммиллий хавфсизликка жиддий таҳдид туғдирганини инкор этиб бўлмайди. Дунёвий-маърифий давлат қурилатган ҳар қандай мамлакатда диний жараёнлар эволюциясини ўзибўларчиликка ташлаб қўйиб бўлмайди.

Дунёвий давлат ва жамият энг аввало, қонун устуворлигини тақозо этади. “Қонун – барча учун баробар” деган демократик тамойил, шубҳасиз, диний жараёнларга ҳам тааллуқлидир. Конституциянинг 15-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси мамлакатнинг бутун ҳудудида олий юридик кучга эга, тўғридан-тўғри амал қилади ва ягона ҳуқуқий маконнинг асосини ташкил этади”, дея таъкидланади⁸.

Давлат ва дин ўртасидаги муносабатларда таълим билан боғлиқ жиҳатларга ҳам эътибор қаратиш лозим. Ўзбекистон давлат таълим тизимини ҳар қандай диний конфессияларнинг таъсиридан холи бўлишини белгилаган. Унга кўра, республикада давлат таълим тизими (мактаб)нинг ҳар қандай конфессия ёки диний эътиқод таъсиридан холи, шу билан бирга, диний эътиқодга ҳам қарши эмас. Бу эса, давлат таълим тизимида диний фанларнинг таълим дастурларига

⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023. 15-м. – 57 б.

киритилмаслигини англатади. Чунки, Ўзбекистонда мактаб ўқувчиларнинг эътиқодий қарашларидан келиб чиқиб муайян тоифаларга ажартилмаган. Шундай экан, бир синфда ислом ёки бошқа турли динларга эътиқод қилувчи ўқувчилар билан бирга атеистик қарашдаги дахрий фуқаролар ҳам ўқиши мумкин. Бундай вазиятда диний фанларни ўқитиш билан боғлиқ ўзига хос муаммоларнинг келиб чиқиши табиий.

Дин ва эътиқод масалалари инсон маънавиятининг узвий қисми ҳисобланади. Мазкур масалаларнинг мазмун-моҳияти ҳақида чуқур ва асосланган билимларга эга бўлиш ҳаётий-амалий фаолиятни тўғри ташкил этишга хизмат қилади. Шу билан бирга, виждон эркинлиги табиий ҳуқуқ ва эркинликлар сирасига кирувчи ҳар бир шахснинг ажралмас ҳуқуқларидан биридир. Виждон эркинлиги инсоннинг энг муҳим эркинликларидан бўлса-да, қонунда ўз ифодасини топиб, муҳофаза остига олингандагина чин маънода ҳуқуқ даражасига кўтарилди. Акс ҳолда шахснинг қалб кечинмаларини ифодоловчи бу ҳуқуқ ҳақиқий маъносини йўқотади. Шу сабабли Ўзбекистонда ҳам виждон эркинлигини муҳофаза қилувчи қонунчилик базаси яратилиб, мустаҳкамлаб борилмоқда⁹.

Мамлакатимизда виждон эркинлигини ҳуқуқий ҳимоя қилувчи дастлабки қонуннинг пайдо бўлиши ХХ асрнинг 90-йилларига тўғри келади. Ўтган асрда шўро тузуми халқимиз онгу тафаккурида динни афюн ва зарарли уйдирма сифатида гавдалантиришга ҳаракат қилаётган бўлсада, Ўзбекистонда **1991 йил 14 июнда** илк бор “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун қабул қилинган эди.

Мустақилликдан кейин фуқароларимизнинг дин билан боғлиқ ҳуқуқ ва манфаатларини тўлиқ амалга ошириш, диний ва миллий кадриятларни тиклаш соҳасида қатор ишлар амалга оширилди. Энг аввало, виждон эркинлигининг ҳуқуқий базаси мустаҳкамланди. 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг дастлабки тахриридаги Конституциясида **“Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди”**, деган ҳуқуқий норма белгиланган эди¹⁰. Мазкур норма асосида ҳар бир шахснинг дин билан боғлиқ ҳақ-ҳуқуқлари давлат томонидан расман кафолатланган эди.

Бу қоидага кўра “виждон эркинлиги” деган тушунчанинг мазмун-моҳияти шахснинг хоҳлаган динга эътиқод қилиши билан бирга ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ихтиёрини ҳам қамраб олади. Бу модда сўнгида «диний қарашларни

⁹ Холмўминов Ф., Мутаассиб шахслар билан ишлаш услублари. – Тошкент: “Ўзбекистон халқаро ислом академияси” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2023. – Б. 51.

¹⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг. – Тошкент: 1992.

мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди» деган муҳим қоида асосида ҳар бир инсон ҳақли бўлган ҳуқуқнинг бузилмаслиги учун қонуний замин тайёрланган. Бунинг замирида виждон эркинлигига нисбатан ҳар қандай таҳдидни бартараф этиш истаги ётади.

Шундай қилиб, Конституциямиздаги норма асосида виждон эркинлиги уч жиҳатни англатадиган ҳуқуқий категория сифатида намоён бўлади:

- ✓ Муайян шахс худога ишониши, хоҳлаган динига эътиқод қилиши мумкин.
- ✓ Худога ва динга ишонмаслиги, уларга нисбатан бетараф бўлиши мумкин.
- ✓ Даҳрий, яъни ҳеч бир динга эътиқод қилмайгина қолмасдан, балки уларни инкор этиши мумкин.

Бу виждон эркинлиги ҳуқуқи айнан шу масалалар билан чекланади дегани эмас. Одатда, конституция давлатнинг асосий қонуни ҳисобланиб, ёритиладиган норманинг умумий жиҳатларини ўзида қамраб олади. Конституция асосида қабул қилинган қонун ва қонун ости ҳужжатларида норма кенгроқ ёритилади ва шарҳланади. Конституциядаги 35-модда замирида қабул қилинган «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддаси биринчи ва иккинчи банларида бу тушунча кенгроқ очиб берилган. Унда айтлишича, «Виждон эркинлиги фуқароларнинг ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмасликдан иборат қафолатланган конституциявий ҳуқуқидир.

Фуқаро ўзининг динга, динга эътиқод қилишга ёки эътиқод этмасликка, ибодат қилишда, диний расм-русумлар ва маросимларда қатнашиш ёки қатнашмасликка, диний таълим олишга ўз муносабатини белгилаётган пайтда уни у ёки бу тарзда мажбур этишга йўл қўйилмайди»¹¹.

Демак, виждон эркинлиги фақат худога ишониш ёки ишонмасликдан ташқари, ибодат қилиш, диний расм-русумлар ва маросимларда иштирок этиш эркини, шунингдек, диний таълим олиш ёки олмасликни ўз ихтиёри асосида белгилаш ҳуқуқларини ҳам ўз ичига олади. Фақат ушбу ҳуқуқлар ҳам муайян тартибларга риоя қилинган тақдирдагина ушбу соҳада барқарорлик вужудга келади. Акс ҳолда диний соҳада бошбошдоқлик кузатилиб, жамият барқарорлигига хавф солиши мумкин.

Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги нормаларнинг қонунчиликка киритилиши натижасида диёримизда расмий фаолият олиб бораётган барча дин вакилларига катта имкониятлар яратилди. Жумладан, мустақилликгача республикада бир неча масжид, черков ва синагогалар фаолият

¹¹ Қаранг: «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонун. <https://lex.uz/docs/5491534>

олиб борган бўлса, қонун қабул қилинган, дунёнинг турли минтақаларида диний ибодатларини амалга оширувчи Евангел-Лютеран жамоаси, Рим-католик черкови, “Еттинчи кун адвентистлари” диний ташкилоти, Баҳойлар жамоаси, яҳудийлар диний жамоаси каби ўндан ортиқ диний конфессиялар юртимизда расмий фаолият юрита бошлади.

Ҳукумат томонидан турли диний ташкилотларнинг ўз фаолиятларини амалга ошириш ва мамлакат ижтимоий ҳаётида фаол иштирок этишлари учун барча шарт-шароитлар яратиб берилди. Жумладан, Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг марказий телевидение орқали маънавий-маърифий кўрсатувларни бериб бориши, машҳур диний арбобларнинг таваллудига бағишланган анжуманларнинг кенг кўламда нишонланиши каби тадбирларни айтиб ўтиш ўринлидир. Айниқса, ҳаж ибодатини тўла-тўқис ва ҳамжихат ҳолда адо этишга кўмаклашиш мақсадида шифокорлар, ошпазлар ва бошқа мутассадди ишчи гуруҳларнинг ҳожилар хизматига сафарбар қилиниши таҳсинга сазовор.

Шунингдек, Президент фармонида кўра, 1903 йилда қурилган “Святая Богородица” ибодатхонасининг Арман апостол черковига топширилгани, ўз вақтида фаолияти тўхтатиб қўйилган Евангел-лютеран черкови Кирхасининг республикада истиқомат қилувчи немисларнинг диний эҳтиёжларини қондириш мақсадида “Видергебурт” немис маданият марказига фойдаланиш учун қайтариб берилгани ва 1996 йилнинг декабрида ушбу конфессиянинг юртимизда фаолият бошлаганининг 100 йиллигининг кенг нишонланиши ҳам юқоридаги фикримиз исботи бўла олади¹².

Ўзбекистон Республикаси демократик принципларга содиқлигини ифодаси сифатда давлатнинг дин ва диний ташкилотлар билан ўзаро муносабатда қуйидаги принципларга амал қилишини белгилаган:

- диндорларнинг диний туйғуларини ҳурмат қилиш;
- диний эътиқодларни фуқароларнинг ёки улар уюшмаларининг хусусий иши деб тан олиш;
- диний қарашларга амал қилувчи фуқароларнинг ҳам, уларга амал қилмайдиган фуқароларнинг ҳам ҳуқуқларини тенг кафолатлаш ҳамда уларни таъқиб қилишга йўл қўймаслик;
- маънавий тикланиш, умуминсоний ахлоқий қадриятларни қарор топтириш ишида турли диний уюшмаларнинг имкониятларидан фойдаланиш учун улар билан мулоқот қилиш йўллари излаш зарурати;
- диндан бузғунчилик мақсадларида фойдаланишга йўл қўйиб бўлмаслигини эътироф этиш.

¹² Комилов Н. ва бош. Жамият қурилиши ва ижтимоий бошқару. – Тошкент: 2007. – Б. 282.

Ўзбекистон республикаси виждон эркинлиги борасидаги қонунчиликни мавжуд вазиятдан келиб чиққан ҳолда ривожлантириб борди. Жумладан, 1991 йил 14 июнда қабул қилинган қонунда айрим нормалар мавжуд вазиятни тартибга солиш учун етарли бўлмай қолганди. Хусусан, ушбу қонуннинг 6-моддасида баён этилган “Болаларни фақат мактаб ёшига етганда мактабдаги машғулотлардан бўш вақтда ота-оналарининг ёки улар ўрнини босувчи шахсларнинг ёзма розилиги билан, балоғат ёшига етганларни эса ўз хоҳишларига кўра ташкилий равишда диний таълимотга ўргатишга йўл қўйилади”¹³ дейилган норма асосида юртимизда болаларни хусусий тартибдаги диний таълимга жалб этиш кучайиб кетди. Натижада **1998 йил 1 майда** қабул қилинган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги янги таҳрирдаги қонунчиликда бу масалага тақиқ қўйилди ҳамда хусусий тартибдаги диний таълимнинг ҳар қандай кўриниши ноқонуний деб топилди. Шунингдек, диний мазмундаги материалларни тайёрлаш, Ўзбекистонга олиб кириш ва тарқатишда диншунослик экспертизасидан ўтказиш масаласи қонунчиликда тавсиявий характерда эди. Шу сабабли бу масалалада диний материаллар деярли экспертизадан ўтказилмасди.

Диншунослик экспертизасидан ўтказмасдан диний адабиётларни нашр этиш ёки республика ҳудудига олиб кириш, тарқатиш жамиятда диний ихтилофларнинг келиб чиқиши ва авж олишига асос бўлиб хизмат қилади. Шу сабабли 1998 йилдаги янги таҳрирда қабул қилинган қонунда бу масалага жиддий эътибор қаратилди ҳамда диний мазмундаги метерилларни тайёрлаш, Ўзбекистонга олиб кириш ва тарқатишнинг асосий шарти сифатида белгиланди. Бу қоида бугунги кунда ҳам амалда. Чунки, бугунги кунда турли қараш ва эътиқоддаги ҳамда диний билим доираси ва дунёқараши турлича бўлган шахслар томонидан кўплаб диний мазмундаги материалларни нашр этиш, республика ҳудудига олиб кириш ва тарқатишга бўлган мурожаатлар кузатилади.

Хусусан, нашр этиш учун тақдим этилган адабиётлар ўрганилганда Қуръони карим оятларини нотўғри таржима ва талқин этиш, заиф ва тўқима ҳадислардан кенг фойдаланиш, минг йиллар давомида халқимиз амал қилиб келаётган мотуридийлик эътиқоди ва ҳанафийлик мазҳабига зид бўлган қарашлар, республикамызда қарор топган диний бағрикенглик анъаналари ҳамда қонунчилик асосларига хилоф бўлган тушунчалар учрайди. Диншунослик экспертизаси бўлим ходимлари томонидан айнан шу турдаги камчилларни тўғрилаш бўйича керакли кўрсатмалар берилади ҳамда диний тушунчаларнинг нотўғри талқин этилишининг олдини олинади.

¹³ Қаранг: “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун. 1991. – 6 моддаси.

Виждон эркинлиги борасида янги қонуннинг ўзига хос хусусиятлари.

Ўзбекистон Республикаси виждон эркинлигининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, қонунчиликни инсон ҳуқуқларига оид халқаро андозалар асосида такомиллаштириш борасида ҳам тизимли ислоҳотларни амалга ошириб келмоқда. Жумладан, **2021 йилда 5 июлда** Ўзбекистон Президенти Олий Мажлис томонидан тақдим этилган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонунни имзолади. Янги Қонуннинг олдинги қонундан асосий фарқли жиҳатлари шундаки, бу ҳужжатда фуқароларнинг виждон эркинлиги кафолатлари кучайтирилди, ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқини таъминлашнинг янги механизмлари жорий этилди, шунингдек, давлатнинг дин ишлари бўйича сиёсати такомиллаштирилди¹⁴.

Бундан ташқари, “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонунда диний соҳадаги қонун ҳужжатларида қўлланиладиган асосий тушунчаларга таъриф берилди. Бу орқали олдинги қонунда мавжуд бўлган мавҳум тушунчалардан воз кечилди. Шунингдек, диний ташкилотларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, уларни таъминлашининг кафолатлари, шу жумладан, юқори турувчи орган ёки судга мансабдор шахсларнинг диний ташкилотларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузувчи қонунга хилоф ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) бўйича улар судга мурожаат қилганда, давлат божини тўлашдан озод этилиши мустаҳкамлаб қўйилди. Бу эса диний ташкилот ва давлат органлари ўртасидаги муносабатлар шаффофлигига хизмат қилади. Ўз навбатида, диний ташкилотларга нисбатан кузатилиши мумкин бўлган турли ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг олдини олади.

Илгари диний ташкилот раҳбарлигига номзод хорижий давлат фуқароси бўлса, бу шахснинг раҳбар бўлиш имконияти чекланарди. Яъни олдинги қонуннинг 8-моддасида “Диний ташкилотлар раҳбарлигига Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлмаган шахсларнинг номзоди Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита билан келишиб олинади” деган жумла асосида муайян чекловлар ўрнатилганди. Бу эса баъзи диний ташкилот вакилларига муайян қийинчиликларни келтириб чиқарарди. Янги Қонунда бу каби ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида диний ташкилот раҳбарлигига қўрилаётган чет эллик фуқаро номзодини Дин ишлари бўйича қўмита билан келишиш ҳамда бу шахснинг Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлиши тўғрисидаги талаблар бекор қилинди¹⁵.

Диний ташкилотларни тузиш ва рўйхатдан ўтказиш билан боғлиқ маъмурий буйруқбозлик ҳолатларининг олдини олиш ҳамда фуқароларга қулайликлар

¹⁴ Қаранг: “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун. <https://lex.uz/docs/5491534>

¹⁵ “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун.2021. <https://lex.uz/docs/5491534>

яратиш мақсадида диний ташкилотни тузиш ва рўйхатга олишнинг электрон тизимига ўтказиш тартиби ўрнатилди. Ўз навбатида, бу амалиёт диний ташкилотларни рўйхатдан ўтказиш жараёни тезлашувига хизмат қилади. Илгари рўйхатга оловучи органи томонидан диний ташкилотни рўйхатдан ўтказиш учун ҳужжатларни кўриб чиқиш муддати уч ой деб белгиланган эди. Янги Қонунда бу муддат 3 баробар қисқартирилди ва бир ойлик муддатда диний ташкилотни рўйхатдан ўтказиш учун ҳужжатлар кўриб чиқилиши мустаҳкамланди. Шу билан бирга, диний ташкилотни рўйхатдан ўтказишни рад этиш асосларининг тўлиқ рўйхати кўрсатиб ўтилди. Бу эса рўйхатдан ўтказиш билан боғлиқ амалиётнинг шаффофлигини янада ортишига сабаб бўлади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 майда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида диний ташкилотларни давлат рўйхатидан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш ва тугатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 409-сонли Қарор талабларида диний ташкилотларни тузиш учун Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан бериладиган розилик хати ҳам зарурий талаб сифатида белгиланган эди¹⁶. Бу эса диний ташкилот тузиш билан боғлиқ жараёнларни мураккаблашувига сабаб бўларди. Янги қонунчиликда диний ташкилотларни тузишни соддалаштириш мақсадида рўйхатдан ўтиш жараёнида маҳалла иштироки бекор қилинди.

Шунингдек, 1998 йилда қабул қилинган қонунда диний ташкилот тузиш учун ташаббускор шахслар сони энг камида 100 нафар бўлиши қоида тариқасида ўрнатилганди¹⁷. Эндиликда, маҳаллий диний ташкилотни рўйхатдан ўтказиш учун талаб қилинадиган шахслар сони 100 нафардан 50 нафаргача қисқартирилди. Бу ҳолат ҳам қонуннинг либераллигини янада ортишига хизмат қилган.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, давлатнинг дин билан муносабатлари қонунчиликда белгиланган тартиблар асосида амалга оширилганда, диннинг жамиятда мавқеи, давлатнинг қонун устуворлигини таъминлаш мажбурияти кучайишига замин яратади. Бундай муҳит ҳукмрон давлатда эса диний омил асосидаги низолар чиқишининг олди олинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023. – 57 б.
2. Комилов Н. ва бош. Жамият қурилиши ва ижтимоий бошқарув. – Тошкент: 2007. – Б. 282.
3. Холмўминов Ф., Мутаассиб шахслар билан ишлаш услублари. – Тошкент: “Ўзбекистон халқаро ислом академияси” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2023. – 408 б.

¹⁶ <https://lex.uz/docs/3762689?ONDATE=19.01.2022>

¹⁷ “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун. Эски таҳрири. 1998.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Диний-маърифий соҳа фаолиятини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4436-сонли қарори. 2019.
5. “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуни эски таҳрири. 1991. – 6 моддаси.
6. “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун. Эски таҳрири. 1998.
7. “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуни. 2021. <https://lex.uz/docs/5491534>
8. “Ўзбекистон Республикасида диний ташкилотларни давлат рўйхатидан ўтказиш, қайта рўйхатдан ўтказиш ва тугатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақидаги” қарори. 2018. <https://lex.uz/docs/3762689?ONDATE=19.01.2022>
9. Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2023 йилдаги фаолияти таҳлили. <https://religions.uz/news/detail?id=1994>